

Rivna hus och gamla gränser

Arkeologisk förundersökning 2009

Kv Björken 21, Kalmar socken, Kalmar stad, Småland

Cecilia Ring

KALMAR LÄNS MUSEUM
Arkeologisk rapport 2010:20

Rivna hus och gamla gränser

Arkeologisk förundersökning 2009

Kv Björken 21, Kalmar socken, Kalmar stad, Småland

Författare	Cecilia Ring
Copyright	Kalmar läns museum
Redaktion	Per Lekberg, Seija Nyberg
Kartor	Publicerade i enlighet med tillstånd 507-98-2848 från Lantmäteriverket
Förlag	Kalmar läns museum
ISSN	1400-352X

Abstract

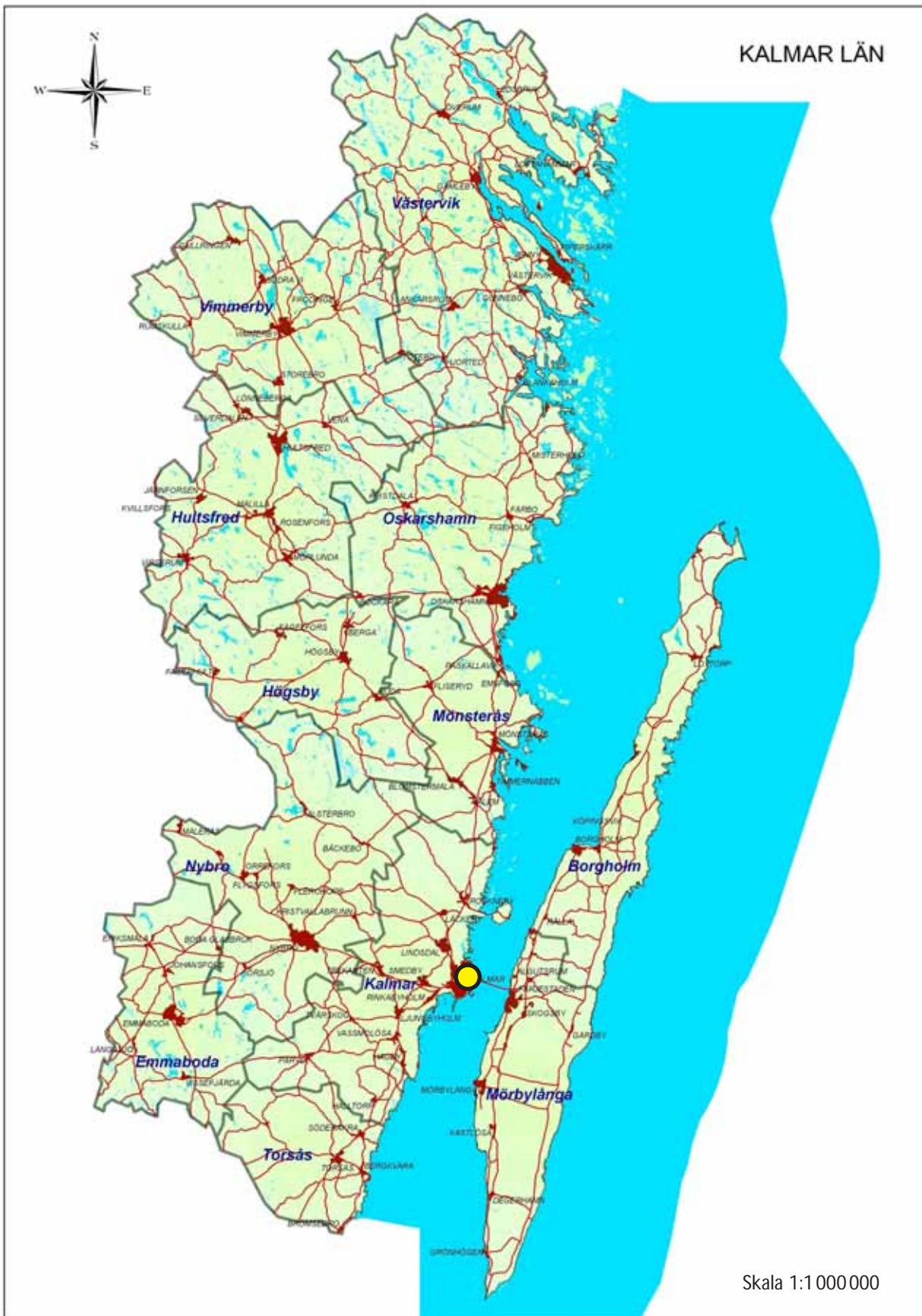
Kalmar, Medieval town, culture layer.

In the spring of 2010, the county museum of Kalmar performed an archaeological investigation at a property in the old town, Kv Björken, Kalmar. The cause for the investigation was the plans to tear down an old basement for reconstruction work. Since previous archeological excavations in the area had shown thick cultural layers and remains

from iron production, the purpose of the investigation was to document the layers that appeared. In the northern section a number of different cultural layers appeared together with some parts of a possible oven. A cobblestone paving that ran across the profile was also documented.

Innehåll

Sammanfattning.....	7
Inledning.....	9
Topografi och fornlämningsmiljö.....	10
Genomförande	13
Resultat	14
Tolkning och åtgärdsförslag.....	17
Referenser	18
Tekniska och administrativa uppgifter	19

Karta över Kalmar län med undersökningsområdet markerat.

Sammanfattning

Då väggarna i en befintlig källare i Kv Björken, Gamla stan skulle rivas gjordes på initiativ av fastighetsägaren en dokumentation av de kulturlager som framkom. I området har tidigare hittats tjocka kulturlager med framförallt lämningar från järnframställning. Detta samt att den medeltida Smedjegatan hade sin sträckning strax söder om den nu aktuella fastigheten gör området intressant för att försöka lägga pusslet om stadens medeltida järnhantering.

Förundersökningen genomfördes som en dokumentation av de profilväg-

gar som blev kvar när källarväggarna tagits bort. Den norra väggen samt en del av den östra och västra väggen dokumenterades. Resten var stört av tidigare tiders grävarbeten.

I den norra väggen kunde man iaktta flera olika kulturlager, möjligen delar till en ugn samt en kullerstensläggning som sträckte sig tvärs över hela profilen. Vid studier av Kalmars senmedeltida stadsplan visar det sig att kullerstensläggningen sammanfaller nästan exakt med en tomtgräns mellan Tvärgatan Anders Lippes gränd 2 och 4.

Fig 1. Undersökningsområdet.

Inledning

En förundersökning genom schaktövervakning var planerad då en vatten- och avloppsledning skulle grävas ner tvärs över fastigheten Björken 21 i Gamla stan, Kalmar. Eftersom Kv Björken ligger i det som troligen var smedjekvarteren i Kalmar under högmedeltiden hade Länsstyrelsen krävt att nedläggandet av VA-ledningen skulle följas av en arkeolog. Syftet med förundersökningen var från början att undvika ingrepp i husgrunder eller andra stenkonstruktioner och schaktdjupet och sträckningen skulle anpassas efter de lämningar som påträffades. Då förutsättningarna ändrades och fastighetsäga-

ren beslutade sig för att riva byggnaderna på tomten och därmed hade möjlighet att lägga VA-ledningen i redan omgrävd mark så krävdes ingen arkeologisk förundersökning då han kunde placera ledningarna i redan omgrävd mark. Fastighetsägaren kontaktade då själv Länsmuseum och önskade omvandla budgeten för schaktövervakningen till en dokumentation av det som framkom, eftersom han själv var intresserad av Kalmars medeltida historia, då han skulle riva väggarna i den källare som funnits i ett av husen.

Topografi och fornlämningsmiljö

Kalmar stad anlades omkring år 1200. Möjligen byggdes den kastal som föregick slottet något årtionde tidigare. Nils Blomkvist har nyligen velat precisera stadsgrundandet till någon gång mellan 1175 och 1182 (Blomkvist 2005). Staden blev en av Sveriges viktigaste under medeltiden, vilket bl.a. bidrog till att drottning Margareta förlade unionsförhandlingarna hit. Staden försågs med mur kring sekelskiftet 1300.

Efter Kalmarkriget 1611-1613 var stadens bebyggelse ödelagd. När staden återuppbyggdes planerades en helt ny stadsplan med radiellt gatunät. Det är dock osäkert om och eventuellt hur mycket av radialplanen som i själva verket genomfördes. Kalmars medeltida stad är i fornlämningsregistret registrerad som Raä 94:1 i Kalmar socken.

Nuvarande kvarteret Björken låg på medeltiden strax innanför stadsmuren i väster och vid dagens Krusenstiernska trädgård låg huvudporten in i staden från väster, den så kallade Västerport. Från porten löpte sedan Västerportsgatan fram till Slottet. Kvarteret Björken låg norr om Smedjegatan enligt Dagmar Sellings och Olle Ferns rekonstruktioner över Gamla stadens stadsplan från 1400-talet. Det aktuella området ligger mitt i Kalmars medeltida stadsområde, och flera mur- och husgrundrester finns dokumenterade i nära anslutning till området.

Ett antal arkeologiska undersökningar har gjorts i och omkring kvarteret Björken. Flera av dem är av äldre datum och saknar noggrann

dokumentation. De som bäst kan ge en bild av förväntade lämningar är följande, årtalen hänvisar även till fig 2:

Kalmar läns museum genomförde en arkeologisk dokumentation i VA-schakt i kv. Björken 10, 1976. Schaktet löpte på en sträcka av 13 meter utmed bostadshusets norra sida. I den östra delen av schaktet dokumenterades en brunn från medeltiden(?), kulturlager och stenläggningar i tre nivåer.

1990(a) (Klm dnr 663/90) utfördes en undersökning på Björken 19, i samband med byte av VA-ledningar och vid schaktning för tillbyggnad. Kulturlagrens tjocklek uppgick till 2,20 m och kunde delas in i 4 faser. Fas 1 sträckte sig från den ursprungliga marknivån till 1,40 m längre upp i stratigrafien. Den bestod av anläggningar och lager vilka var lämningar efter en omfattande smidesverksamhet. Hela 89,5 kg smidesslagg, främst från järnsmide, hittades i de ca 2 m³ kulturjord som utgjorde fas 1. Smidesverksamheten daterades till ca mitten av 1200-talet till slutet av 1300-talet. Tre stenrader och en stock, någon med anslutande sandytor, kan ha utgjort markeringar av tomtgränser eller syllstensrader/syllstock i byggnader. Fas 2 bestod av upp till 0,45 m tjocka raseringslager bestående av kalkbruk, tegel, kol och aska. Lämningarna var troligen rester efter byggnader förstörda p g a brand och kan möjligen vara resterna efter någon av de många stadsbränderna under sen medeltid. Fas 3 utgjordes av 2 kullerstensnivåer. Dessa var de sista anläggningarna som bevarats på platsen

Fig 2. Den medeltida stadsplanen enl. Dagmar Selling. Årtalen refererar till tidigare undersökningar.

innan Gamla Staden förstördes och övergavs på 1600-talet. Fas 4 bestod av ett antal gropar som tillkommit under det befintliga husets tid, mellan 1700-talet och i dag.

Intill kvarteret Björken ute i Kungsgatan hittades vid en vattenläcka, 1990(b) (Klm dnr 300/90), delar av en väg som tolkades som delar av den medeltida Västerportsgatan.

1991 gjordes en undersökning inför nybyggnation på fastigheten Björken 23 (Klm dnr 1074/91). På ett djup av 0,5 m påträffades en kullerstensläggning som tolkades som en gata från 17- 1800-tal, tiden för nybyggnationen i Gamla staden.

Med anledning av grävarbete för byte av brandpost samt VA-rör i korsningen Kungsga-

tan- Västerlånggatan, 1998 (Lst dnr 220-966-98), genomfördes en förundersökning i form av en schaktningsövervakning. I norra änden av det ca 3 x 2 meter stora och 2 meter djupa schaktet, ca 0,3 meter under den befintliga vägbanan, framkom en 1,2 meter hög murrest med välbevarat murbruk mellan stenarna. Murresten omgavs av omrörda raseringslager med inslag av sten och tegel.

2005(a) schaktades det, på grund av trasig spillvattenledning, utanför fastighet Björken 22. I den norra delen av schaktet syntes tydliga kulturlager. I ett nedre kol och sotlager fanns stora mängder slagg. I slagglagret hittades en keramikskärva med så kallad apelsinskalsstruktur, daterad till 1200-tal vilket daterade

lagret (Klm dnr 33-720-05).

2005(b) (Klm dnr33-898-05) gjordes också en arkeologisk förundersökning inne på tomten Björken 22 i samband med en tillbyggnad av befintlig bebyggelse. Ett schakt grävdes runt husets södra och östra väggar. I den norra delen av det östa schaktet framkom på 0,6 m djup en stenläggning. Ett kulturlager med avfall från hornhantverk hittades under stenläggningen.

Sammanfattningsvis kan man säga att undersökningarna i Kv Björken visar på att det finns husgrunder och olika nivåer av vägar bevarat i området. Här finns också restprodukter efter hantverk som t.ex. järn- och hornhantverk. Lämningarna har kunnat dateras till tiden då staden var ny, 1200-tal, fram till 17-1800 -talet.

Genomförande

Förundersökningen började med att väggarna till den befintliga källaren först fylldes till hälften med makadam för att maskinen som skulle riva väggarna skulle kunna köra ut i källaren som att nå väggarna lägst bort. Väggarna revs sedan ner med hjälp av maskinen och lastades upp på lastbil och kördes därifrån, se fig. 3. När källarväggarna tagits bort rensades profilväggarna så gott det gick. Rasrisken var stor och delar av väggarna rasade medan arbetet pågick. Då det var så instabilt dokumenterades endast 1 meter av profilväggarna genom ritning resten genom fotografier.

Fig 3. Grävmaskinen fyller källaren med makadam för att kunna köra ut på.

Resultat

Den förra ägaren verkar ha grävt ut källaren medan det att huset stod på platsen. Någon schaktning i någon större bemärkelse har därför inte kunnat äga rum utan han har grävt ut källaren för hand genom att forsla bort jorden under huset och sedan mura upp väggarna direkt allt eftersom jorden tagits bort.

Vid förundersökningen som genomfördes iaktogs ett flertal kulturlager, se fig. 4. I den

norra profilväggen kunde ungefär en meter ner under dagens marknivå, en kullerstensläggning iakttas.

Man kunde se att kulturlagren var mer nedtryckta/hoptryckta i mitten av profilen. Möjligen har det stått något tungt, som ett spisröse, på just den delen som gjort att kulturlagren pressats samman hårdare just där.

Fig 4. Flera olika kulturlager var bevarade i den norra profilen. Foto från SSO.

Norra profilen:

I det övre ca en meter djupa lagret, fanns i toppen en del recent material i form av glas och moderna spikar. I detta lager som verkade vara ett påfört lager påträffades en skärva från stengods med blådekor. Under det 1 meters tjocka lagret fanns en kullerstensläggning i ett skift. Därunder vidtog påförda sandlager och kulturlager, se fig n-profil. I botten i mitten av profilen var en stensamling.

Östra profilen

I den östra väggen var en konstruktion av uppmurade stenar. Muren var dock dåligt murad och "bruket" mellan stenarna var inte hårt som kalkbruk. I den övre delen var den också skadad. Se fig 6.

Västra profilen

Den västra profilen ut mot gatan var mer störd men det gick att se att kulturlagren fortsatte även där.

Södra profilen

I den södra profilen var det bara ca 2 meter som var bevarade i den östra delen. se fig 7.

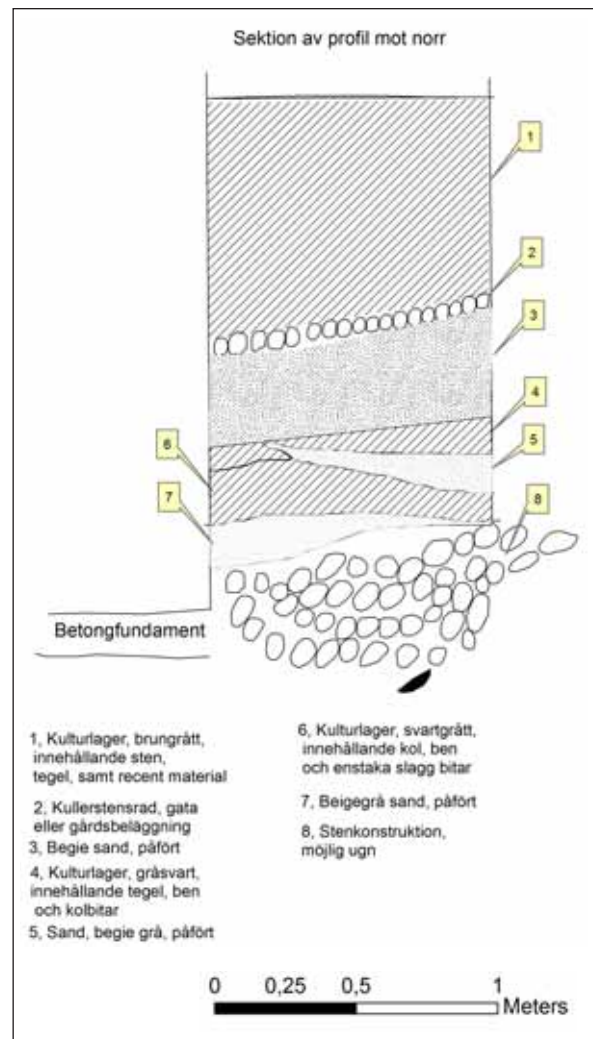

Fig 5. N-profil.

Fig 6. Den dåligt murade källarmuren i väster.

Fig 7. Endast en liten del i den södra profilväggen hade bevarade kulturlager, resten var förstört från tidigare grävningar.

Tolkning och åtgärdsförslag

Trots undersökningens ringa storlek är det viktigt med dessa små ”pusselbitar” från Kalmars medeltida stad. Sammantaget med de övriga undersökningarna som gjorts i området kommer man så småningom kunna få en mer detaljerad bild över det medeltida staden och dess struktur.

De spår efter hornbearbetning som påträffades på Björken 22, 2005 (Nilsson) återfanns inga spår efter vid den nu genomförda dokumentationen. Troligtvis är det så att hornbearbetningen varit i mindre skala och att spåren efter den samma endast finns på en mindre begränsad yta.

Inte heller några tydliga lämningar efter den järnframställning som tidigare funnits spår efter i området fanns några större lämningar efter. I botten av den norra profilen något nedgrävd i undergrunden fanns en stensamling. Detta kan möjligen tolkas som delar till en ugn.

Den kullerstensläggning som dokumenterades i den norra profilen tolkades som en gårdsplan alternativt en väg. Vid studier av Dagmar Sellings kartrekonstruktion av Kalmars senmedeltida stadsplan visar det sig att kullerstensläggningen sammanfaller nästan exakt med en tomtgräns mellan Tvärgatan Arvid Lippes gränd 2 och 4 som Selling har på sin karta. Möjligen kan det vara gränsen mellan de båda fastigheterna som kullerstensläggningen visar, se fig 8.

I det övre kulturlagret som påträffades en keramikskärva. Det var en skärva från ett sk Westerwaldkrus. Dessa stengodskrus kan da-

Fig 8. Gränsen mellan Tvärgatan And. Lippes gränd 2 och 4 markerad med en pil.

teras till första hälften av 1600-talet. Det stämmer bra med kunskapen av att staden raseras och flyttas i mitten av 1600-talet. Inga fynd tillvaratogs.

I samråd med byggnadsantikvarie Örjan Molander, Kalmar läns museum, tolkades muren i den östra profilen så att det rör sig om en del till ytterligare en källare. Den var dock uppförd senare än 1600-talet då man kunde se att den skar alla kulturlagren och var nedgrävd genom dessa. Men att den då ingått i en byggnad som legat öster om den nu nedtagna och att det är ”utsidan” på muren som blottades. Att den var skadad i de övre lagren kunde möjligen bero på att det stått ett senare hus på den.

Referenser

Selling, D. 1979. Arkeologiska spår av det äldsta Kalmar: Tiden fram till 1300-talets slut. I: (red) Ingrid Hammarström. Kalmar stads historia 1, Kalmarområdets forntid och stadens äldsta utveckling: tiden intill 1300-talets mitt. Kalmar: Kulturnämnden.

Tekniska och administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 431-11850-08

Kalmar läns museums dnr: 33-322-09

Projektnummer KLM: obj 09/31

Uppdragsgivare: Torsten Berglund

Landskap: Småland

Kommun: Kalmar

Socken: Kalmar

Fastighet: Björken 21

Fornlämningsnr: 94

Ekonomisk karta: 4G 6h Kalmar

X koordinat: 6282041

Y koordinat: 150777

M ö h: 7-8

Fältarbetstid: 8 tim

Antal arbetsdagar: 1 dag

Personal: Cecilia Ring

Foto, Du nr: Du 163:1-29

Fynd nr: inga fynd tillvaratogs.

Dokumentation: All dokumentation förvaras på KLM.

Inmätning: manuell inmätning

Adress

Box 104, S-391 21 Kalmar

Telefon

0480-45 13 00

Fax

0480-45 13 65

E-post

info@kalmarlansmuseum.se